

REIMA VÄLIMÄKI

Keskiajantutkijan *vita activa*

Historiantutkimus elää uutta, joskaan ei ensimmäistä eettistä ja yhteiskunnallista käännettään. Tutkijoiden etiikasta keskustellaan ja julkaistaan teoksia. Jo Guldin ja David Armitagen *The History Manifesto* (2014) kaltaiset puheenvuorot vaativat historioitsijoita takaisin politiikkaan ja päätöksentekoon. Historioitsijat ilman rajoja -yhdistys on koonnut yhteen tutkijoita, jotka kokevat velvollisuudekseen vastustaa historian väärinkäyttöä ja lisätä ym-

märrystä historiasta ja sen tulkinnoista osana konfliktien ehkäisyä ja ratkaisemista.

Myös keskiajan ja uuden ajan alun tutkijat ovat alkaneet ottaa kantaa nykyhetken ongelmiin oman tutkimuksensa kartuttaman tietämyksen pohjalta. Vuoden 2017 alusta Turun yliopistossa alkoi Suomen Kulttuurirahaston rahoittama hanke Vihan pitkät jäljet, jonka tarkoituksena on lähestyä ajankohtaisia vihan ja vainon kysymyksiä esimodernin kulttuurin ja yhteiskunnan tutkimuksesta käsin.

Olen mukana Vihan pitkät jäljet -työryhmässä, ja kuulun niihin tutkijoihin, joiden mielestä historioitsija ei ainoastaan voi vaan hänen pitää osallistua julkiseen keskusteluun. Ei ole kuitenkaan ongelmatonta ottaa kantaa ajankohtaisiin kysymyksiin hyvin toisenlaisen ja vieraan ajan ja kulttuuriin asiantuntemuksen pohjalta. Keskiajantutkimuksessa kanta-aottavuus liittyy muun muassa käsityksiin tieteellisestä uskottavuudesta, historismin ja medievalismin törmäykseen sekä nykyisyyden myyttien purkamiseen.

Keskiajantutkimukselle on kysyntää, sillä populaarikulttuuri ammentaa runsaasti keskiajasta. Mutta tekeekö nykyhetken kommentointi ja popularisointiin osallistuminen keskiajan, uuden ajan alun tai antiikin tutkimuksesta tieteellisesti epäuskottavaa? Suomessa väitellyä tästä ei juurikaan ole käyty, mutta angloamerikkalaisessa tiedemaailmassa debatti on ollut kiivasta. Ennen kaikkea medievalistisen eli keskiaikaisia, sellaiseksi miellettyjä tai ajanjaksosta inspiroituneita ilmiöitä myöhempinä ajanjaksoina tarkastelevan tutkimussuuntauksen asemasta yliopistoissa on kiistely. Tiivistäen ja hieman kärjistäen voisi sanoa, että perinteiset akateemiset keskiajantutkijat ovat nähneet keskiaikaharrastuksen ja populaarikulttuurin keskiaikakuvan kaltaisten teemojen parissa työskentelevät tutkijat uhkana tieteenalansa ja sen metodien uskottavuudelle. Vastaavasti medievalistit ovat huomauttaneet, että yritykset eristää akateeminen keskiajantutkimus harrastajayhteisöstä, nykyhetken tarpeista ja keskiaikakulttuurista on johtanut vain keinotekoisiiin rajaitoihin ja sisäänpäin kääntyneeseen, yhä rajatumpien tutkimuskysymysten parissa painivaan tutkimukseen, joka ei onnistu puhuttelemaan edes siitä kiinnostunutta lukevaa yleisöä.

Toisin kuin osa medievalismin teoreetikoista, näen selkeän eron varsinaisen keskiajantutkimuksen ja medievalismin tutkimuksen välillä, vaikka molemmille on tilausta ja tarvetta. Yhdyn varauksetta Richard Utzin tuoreessa *Medievalism. A Manifesto* -teoksessa esittämään vaatimukseen siitä, että meidän keskiajantutkijoiden on vastattava siihen tiedolliseen kysyntään, joka on

Kuva: Aleksi Rinta-Kauppi

syntynyt keskiajasta ammentavien kirjojen, tv-sarjojen, elokuvien ja pelien ympärille. Tämä ei tapahdu kirjoittamalla ainoastaan maksumuurin taakse sijoitettavia vertaisarvioituja artikkeleita, joista suurinta osaa ei lue kuin muutama ekspertti.

Tšekkiläisen historioitsijan František Grausin (1921–1989) elämä ja ura osoittavat, ettei elämäkokemus ohjaa vain tutkimuskysymyksiä vaan myös *vita activa* parhaimmillaan kriittisiin, oivaltaviin ja omaperäisiin tuloksiin. Graus koki henkilökohtaisesti 1900-luvun kriisit: tšekinjutaalaisena hän joutui 1941 Theresienstadtin keskitysleirille ja lopulta Auschwitziin. Hän selvisi, mutta menetti perheensä. Sodan jälkeen Graus eteni urallaan Tšekkoslovakian tiedeakatemian keskiajan historian professoriksi, mutta joutui lähtemään länteen Prahan kevään jälkeen 1969.

Vainottuun vähemmistöön kuulunut, yli rajojen pakenemaan pakotettu Graus kykeni haastamaan nationalistista historiografiaa ja yhtenä ensimmäisistä muotoilemaan ajatuksia kansoista ja valtioista luotuina ja kuviteltuina yksikköinä. Havainto perustuu keskiajan yhteiskunnan tilaan, mutta sen mahdollisti Grausin henkilökohtainen etäännyminen kansallisvaltiosta ja sen tarinasta. Jo 1960-luvulla Graus korosti, että historioitsijoiden pitää kamppailla median levittämiä historiamyyttejä vastaan. Erityisen vaarallisina hän piti kuvitelmia menneisyydessä sijaitsevasta harmonian ja jaettujen perusarvojen kulta-ajasta. Grausille historian tutkimuksen legitimaatio riippui siitä, miten se kykenee oikaisemaan vallitsevia vääriä käsityksiä historiasta ja auttamaan ihmisiä suunnistamaan oman aikansa keskusteluissa.

Konfliktien keskellä elänyt Graus oli myös kriisien tutkija. Hänen Tšekkoslovakian tiedeakatemiassa vuonna 1969 pitämänsä luento käsitteli nimellisesti myöhäiskeskiajan kriisiä ja 1400-luvun Böömissä katolista kirkkoa vastaan kapinaan nousseita hussilaisia, mutta esitelmä nousi tarkan rajauksensa yläpuolelle ennen kaikkea yleiseksi kriisin määritelmäksi historiallisena ja kulttuurisena ilmiönä. Graus hylkäsi puhtaan sosiologiset ja taloudelliset selitykset ja näki ne kriisin osatekijöinä ja oireina. Yhteiskunnallisen kriisin takana on ennen kaikkea aika-alaisten kokemus, tunne yhteiskuntaa aiemmin määrittäneiden perusarvojen murenemisesta, voimattomuudesta ja kyvyttömyydestä vaikuttaa asioihin ja näistä syntyvä tarve ”tehdä jotain”. Grausin mukaan tämä johtaa ihmiset ryhmittymään sellaisten symbolien ympärille, jotka lupaavat paluuta vanhoihin yksinkertaisiin ratkaisuihin ja parempaan aikaan. Nyt tuntuu, että tämä määrittely oli aikaansa edellä, ja se kuvaa myös 2010-luvun yhteiskunnan oireiluja. Silti se perustui ennen kaikkea Grausin tarkkoihin havaintoihin metodisesti tinkimättömänä keskiajantutkijana, joka oli elänyt läpi yhden ihmiskunnan suurimmista sodista ja vainoista.

Tänä aikana vaatimus kamppailla vääriä myyttejä ja vaarallisia historiallisia narratiiveja vastaan on pakottavampi kuin koskaan. Keskiajan historia on erityisen altis historian väärinkäytölle. Kansallisissa historioissa

kansakunnan juuret tai kohtalonhetket sijoitetaan usein keskiajalle. Valtakuntien luonnollisia ja ikaikaisia rajoja voidaan etsiä asiakirjoista, joiden tulkinnoista tutkijat ovat kaikkea muuta kuin yksimielisiä. Verrattuna uudempaan historiaan lähdeaineisto on hajanaisempaa, siinä on paljon aukkoja ja tulkinnanvaraa. Keskiajan historian tutkimus oli 1800-luvulla ja 1900-luvun alussa usein varsin kritiikitön kansallisvaltioiden historiapolitiikan väline, ja nämä suuret kansalliset kertomukset ovat helposti saatavilla verkossa, jos nykytutkimus ei miellytä. Kaikkea pseudohistoriaa ei ehdi kommentoimaan ja kumoamaan, mutta varmaa on, että keskustelu käydään ilman tutkijoita, jos me emme osallistu siihen.

Vierauden ja outouden ansiosta keskiajan yhteiskunnan tarkastelu voi auttaa havaitsemaan tutkijan omassa kulttuurissa luonnollistettuja vallan ja toiseuttamisen mekanismeja. Tutkijat lukevat suuresti epäillen keskiajan katolisten kiistakirjoittajien kuvauksia harhaoppisista, jotka jokaisen nurkan takana vaanivat viattomien kristittyjen sieluja ja uhkaavat tuhota koko kristikunnan hyveen ja järjestyksen. Tiedämme kuvaukset vähintään liioitteluksi, joskus kokonaan keksityiksi fantasioiksi, jotka kertovat enemmän kirjoittajiensa peloista kuin harhaoppisten todellisesta määrästä ja vallasta. Tämä havainto johdattaa kysymään, missä määrin uutisointi radikaalin islamin saarnaajista perustuu todelliseen ilmiöön, missä määrin se kertoo länsimaiden peloista. Tällainen huomio täytyy tietysti ymmärtää ensisijaisesti kysymyksenä ja keskustelun avauksena, ei helppoon analogiaan perustuvana johtopäätöksenä.

Keskiajantutkijoilla on annettavaa julkisina keskustelijoina, ja me olemme sen yhteiskunnalle velkaa. Ei voi kuvitella, että akateemisella keskiajantutkimuksella – tai millään muulla humanistisella tieteellä – on oikeutusta, jos sen edustajien käymä keskustelu rajoittuu alan sisäisiin oppikiistoihin. Samaan hengenvetoon on todettava, että myös erikoistuneelle, hyvin pienelle asian tuntijayleisölle tehtävälle tutkimukselle on edelleen tarvetta. Ilman sitä katoaa pohja tehdä tieteellisesti perusteltuja laajempia tulkintoja. Esittämäni vaatimukset *vita activa* ja taistelevasta keskiajantutkijasta eivät koske jokaista tutkijaa jokaisena työpäivänä vaan tutkijayhteisöä kokonaisuutena.

Kirjallisuus

- Argumenta: Vihan pitkät jäljet. Verkossa: vihanpitkatjaljet.net
 Gilomen, Hans-Jörg, Zum mediävistischen Werk von František Graus. *Basler Zeitschrift für Geschichte und Altertumskunde*. Vol. 90, 1990, 5–21.
 Graus, František, The Crisis of the Middle Ages and the Hussites. Teoksessa *Ausgewählte Aufsätze (1959–1989)*. Toim. Hans-Jörg Gilomen, Peter Moraw & Rainer Christoph Schwinges. Thorbecke, Stuttgart 2002, 413–434.
 Guldi, Jo & Armitage, David, *The History Manifesto*. Cambridge University Press, Cambridge 2014. Verkossa: historymanifesto.cambridge.org
 Utz, Richard, *Medievalism. A Manifesto*. Past Imperfect. ARC Humanities Press, Kalamazoo & Bradford 2017.